

**ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРЯМИХ І НЕПРЯМИХ
НОМІНАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ НОМІНАЦІЇ**

У статті розглядаються основні визначення непрямой номінації у сучасному мовознавстві. З'ясовується проблема розмежування прямих і непрямих номінативних процесів.

Ключові слова: номінація, первинна номінація, вторинна номінація, непрямая номінація, розмовне мовлення, експресивність, гносеологія, семасіологія, ономасіологія.

The article focuses on problem of determination of indirect nomination in modern linguistics. The problem of differentiating direct and indirect processes of nomination is highlighted in it.

Key words: nomination, primary nomination, secondary nomination, indirect nomination, colloquial speech, gnosiology, semasiology, onomasiology.

Мова – це „місток”, який поєднує реальний світ речей із суб’єктивним людським сприйняттям цього світу. Йї підвладна „ідеалізація предметного світу, перехід від чуттєвого відображення об’єктивного світу до раціонального, від відчуття та сприйняття до уявлень і понять, відбувається формування узагальнень” [2, с. 74]. Основним інструментарієм між реальним світом та світом мови є номінативні процеси.

Проблема називання в ономасіології й семасіології є об’єктом уваги багатьох лінгвістів. Про це свідчать численні наукові праці, в яких досліджено назви та причини виникнення мовних одиниць (Блінова О.І., Боброва Т.А., Габинська О.А., Земська О.А., Капанадзе Л.А., Снітко О.С.). Деякі автори окреслюють важливість вивчення лінгвістичної сутності та аспектів номінації (Азнаурова Е.С., Арутюнова Н.Д., Золотова Г.О., Колшанський Г.В., Кубрякова О.С., Серебренников Б.О., Тараненко О.О., Телія В.М., Уфимцева Г.А.). Типологію лінгвістичних найменувань досліджували Арутюнова Н.Д., Гак В.Г., Голев Н.Д., Голомидова М.В., Мигиріна Н.І., Телія В.М., Федорова М.В. Проблема теорії номінації визначається у працях Уфимцевої Г.А., Азнаурової Е.С., Кубрякової О.С., Телії В.М. Увагу мовознавців все частіше привертає поглиблений аналіз номінативного процесу (Русанівський В.М., Тараненко О.О., Жайворонок В.В., Нестеренко І.Я та ін.).

Незважаючи на те, що в досліджуваній період засвідчено зростання чисельності студій, присвячених вивченню номінативних процесів у сучасній теорії номінації, вони залишаються ще недостатньо простудійованими. Особливого значення нині набуває проблема визначення „номінаційної тріади” – принципу (й ознаки) номінації, способу та засобів номінації; розмежування прямих і непрямих номінативних процесів у сучасній теорії номінації; питання непрямой номінації в українському розмовному мовленні. Це й зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є обґрунтування основних критеріїв розмежування прямих і непрямих номінативних процесів у сучасній теорії номінації. Для досягнення поставленої мети передбачено розв’язання таких завдань:

- визначити основні тлумачення номінативного процесу;
- узагальнити термінологічну двозначність у галузі непрямих номінативних процесів;
- проаналізувати основні критерії виокремлення непрямой номінації.

Мова, одне із найдивовижніших і найвизначніших досягнень людства, що існують у світі, тісно пов'язана з виникненням суспільства, з розвитком людського мислення. Існують цікаві гіпотези і фрагменти теорій у сучасному мовознавстві, якими конструктивно витлумачують дефініцію терміна „номінація”.

Номінація вважається, за словами В.Г.Гака, як процесом, так і результатом найменування, під час якого мовні елементи співвідносяться з позамовними об'єктами, що позначаються цими мовними елементами [4,с.237]. О.С.Кубрякова називає номінацію складним процесом виділення та осмислення позначуваного предмета або події позамовної дійсності, а також результатом цього процесу. Номінація є водночас “продуктом пізнавальної діяльності людини в певній галузі знання або суспільного досвіду й продуктом діяльності мовленнєвої, мовної” [9, с. 6]. Терміном “номінація” також позначають “процес утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто служать для називання й розчленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, поєднань слів, фразеологізмів та речень” [14, с. 336]. “Типовою рисою номінації, – слушно зауважує І.Я.Нестеренко, – є відсутність слова, що безпосередньо називає денотат. Номінація лише вказує на якість ознаки денотата” [11, с.61].

У лінгвістичній літературі номінація як процес по-різному трактується в різних мовних школах. З позиції **гносеолого-семантичного аспекту** [15, с. 13], номінація це “процес перетворення фактів позамовної дійсності в надбання системи та структури мови, в мовні значення, які відображають у свідомості носіїв мови досвід їхнього суспільного життя” [15, с.13]. Мовна номінація характеризується як творчий процес, тому що вона не тільки відтворює позамовну дійсність, а й творить її. Номінація об'єднує мову, мислення та діяльність. Цей зв'язок виявляється у процесі семіоза, знаковому співвідношенні найменування, в якому поєднується зміст (понятійна форма мислення), ім'я (мовна форма) та дійсність (означувані позамовні предмети, явища, події) [15, с. 10 – 13].

За **семасіологічним підходом** [15, с. 336], де зміст найменування вважається засобом виокремлення та найменування реалій, класу реалій, номінація трактується як шлях від слова до його значення. Ф.С. Бацевич підкреслює “від сприйняття форми повідомлення до поняття, ідей, емоцій, які стоять за ними” [1, с. 22].

У сучасному мовознавстві існує думка про те, що динамічному характеру мовленнєвої діяльності найбільш повно відповідає **ономасіологічний** підхід [1,с. 23], який розглядає змістовний бік мовної одиниці не з позиції формування їхніх внутрішньосемантичних значущостей і механізму семантичного поширення слів та словосполучень, а з позиції предметної спрямованості, тобто співвіднесеності мовної одиниці з позамовним предметним рядом, коли ця співвіднесеність виступає засобом позначення, найменування останнього [15, с. 19].

У сучасній мовознавчій літературі невизначеним залишається термін „спосіб номінації”. Одні мовознавці тлумачать його як прийом здійснення принципу номінації, що у своїй основі має мотивуючу ознаку [7, с.4; 5, с.93 – 100]. За цим принципом вони виділяють: прямий спосіб номінації (мотивуюча ознака виражається безпосередньо) і опосередкований (мотивуюча ознака виявляється в асоціації за допомогою іншого вже існуючого слова). Інші вчені „спосіб номінації” розглядають як спосіб утворення найменувань [6, с.45 – 46; 10, с.47; 12, с.9]. На цій підставі виділяється два способи номінації: прямий і непрямий.

Дискусійним є визначення непрямої номінації. Самі терміни „пряма” і „непряма”, „первинна” і „вторинна” номінації по-різному визначають в ономасіологічній літературі. Так, зокрема, Е.С.Азнаурова, О.С.Кубрякова, В.М.Телія, Г.А.Уфимцева розрізняють пряму і вторинну номінації, поділяючи останню у свою чергу, на „непряму” і „косвенную” [15, с.7 – 98] Вторинну лексичну номінацію М.В. Телія визначає як „використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання”.

„Непрямою” номінацію вони описують як таку, що „мотивовано-опосередкована попереднім значенням слова, ті чи інші ознаки якого відіграють роль внутрішньої форми, переходячи у новий смисловий зміст” [13, с.129].

Для В.Г. Гака терміни „вторичная” і „косвенная” номінації рівнозначні і використовуються для позначення ситуації, коли „та ж форма може пристосовуватися для позначення інших об’єктів” [4, с.243]

Габинська О.А. пропонує трактувати первинну номінацію, як таку, що реалізовує утворення нового слова, а вторинну – будь-яку наступну. Мовознавець також розмежує первинну номінацію за допомогою загальноновживаних слів, що вже закріпилися у традиційному слововживанні, і вторинну номінацію – за допомогою словотвірних процесів, проте, які ще не закріпилися у загальноновживаній мові [3, с.12].

А.Ф Журавльов підтримує ономаціологічну номінативну традицію і визначає, що „первинною номінацією називається акт надання імені предмету, який ще не має свого мовного позначення, а тільки чекає його. Вторинна номінація – це називання новим іменем уже названого предмета” [6, с.50]. Відмінне від інших трактування терміна номінації у В.Г.Колшанського, який поділяє її на пряму і непряму. Непряма номінація визначається ним як „позначення нового предмета через несуттєві, другорядні ознаки іншого предмета, відображене в його найменуванні” [8, с.142]. Таке розмаїття термінів і їх значень базується на номінації-словотворення, яка реалізовує об’єктивну дійсність у конкретних мовних формах, і номінації-вибору, що показує семантичне різнобарв’я лексичної системи мови. Об’єднавши ці підходи, І.Я. Нестеренко вважає доцільним на українському ґрунті вживання терміна „непряма номінація” замість „вторинна номінація” у названих значеннях.

Основним „ареалом” функціонування непрямих номінацій є розмовне мовлення. Номінація об’єктів позамовної дійсності в усно-розмовному мовленні має свої особливості, які спричинені характером функціонування цього стилю мовлення: непродуманість мовних елементів заздалегідь, оказіональність, обмежена кількість часу на обдумування тощо. Неабияку роль у процесі непрямого найменування відіграє суб’єктивний фактор номінатора.

Основними критеріями розмежування прямої та непрямої номінації є похідність непрямої номінації від прямої (первинної). За термінологією В.Г.Гака та Т.В.Матвєєвої, пряма номінація – “базовий номінат”, “опорна номінація”, тобто лексична одиниця у своїй первинній функції [4, с. 243]. Такий мовний знак має одиничну референцію і переважно є конотативно нейтральний [4, с. 243], тобто належить до класу “нейтральне загальноновживане слово”. Усі ж непрямі найменування формуються на базі того значення слова, чие ім’я використовується в новій для нього функції називання (*золоте волосся, золоті руки, лисиця (про людину)*).

Непряма номінація, на відміну від прямої, має яскраво виражений оцінний чи експресивний характер. Наприклад, при непрямої номінації осіб оцінність втілюється за допомогою метафоричності (*зміюка, ластівка, дзига, енциклопедія, троянда*), суб’єктивно оцінних суфіксів (*бродяга, робітничок, сміхун, забіяка*), суб’єктивно оцінних префіксів (*безголовий, безмозкий, з’ідальник, наливайко*). У розмовному повсякденному мовленні такі номінації осіб можливі переважно серед знайомих користувачів мовою.

Непряма номінація виникає цілеспрямовано або оказіонально, замінюючи пряму номінацію і створюючи ситуацію перенайменування. Непрямі номінації у розмовному мовленні спричинені психологічно. Як відмічає І.Я. Нестеренко, „мовцеві може не вистачати часу на обдумування і він вагається у виборі слова чи навіть на якусь мить може призабути його. У такому випадку предмет можна назвати розчленовано, описуючи його функції” [13, с.13] Наприклад „*ввімкни, те що інформацію пересилає*” (про пристрій Bluetooth в мобільному телефоні), чи „*зважте мені будь ласка ці кислі і жовті, що скули зводять*” (про лимони). Цілеспрямовано непряма номінація виникає внаслідок бажання мовця надати суб’єктивної оцінності об’єкту позамовної дійсності „*ці клоунські, з*

червоним бантом я не купуватиму” (про взуття), або „*Марино, ой вибач помилився, Мурено!*” (мурена – це риба, що за формою нагадує змію).

Як відзначає О.О.Тараненко, вторинна (похідна) номінація, на відміну від первісної, характеризується, як правило, прозорістю внутрішньої форми. Цьому сприяють, зокрема, такі чинники, як виразна словотвірна структура відповідних слів, вторинне використання готових назв унаслідок їх переосмислення [14, с. 386].

Отже, лексична номінація є продуктом творчої діяльності мовців у витворенні системи денотативно-сигніфікативних одиниць. Розрізнення типів прямої і непрямой номінації пов'язане з їх статусом як одиниць у системі мови, з потребами комунікації у прямому позначенні реалій навколишньої дійсності чи з підкресленим виокремленням тих чи інших сторін денотата. Непряма номінація кваліфікується як надання об'єкту ще однієї назви з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою. Вона пов'язана з розширенням чи скороченням попередньої назви, її трансформацією. Більшість непрямих номінативних форм пов'язані з розмовно-побутовим мовленням, здебільшого використовуються у неформальних мовних ситуаціях. Непрямі номінації характеризуються прозорістю внутрішньої форми, що є основою їх емоційності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Функционально-ономасиологическое изучение лексики: теоретический и практический аспекты (на материале русского глагола): текст лекций. – Львов: Ред.-изд. отдел Львовского ун-та, 1993. – 171 с.
 2. Боброва Т.А. О природе названия и принципах номинации // Русский язык в школе. – 1974. – № 4. – С. 74.
 3. Габинская О.А. Номинация и лексическая объективизация // Словопроизводственный процесс и функционирование производных единиц в языке и речи. – Курск, 1986. – С. 3 – 11.
 4. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230 – 293.
 5. Голев Н.Д. О способе номинации // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1976. – С.93 – 100.
 6. Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1988. – С.50.
 7. Иванова Р.Я. Названия сортов винограда в современном русском языке (к проблеме номинации): Дис. ... канд. филол. наук. – Пенза, 1973. – 203 с.
 8. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация. Общие вопросы / Под ред. Б.А.Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 99 – 146.
 9. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 115 с.
 10. Лейчик В.М. Люди и слова. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
 11. Нестеренко І.Я. Актуалізована номінація осіб (апелятиви) // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 61 – 65.
 12. Нестеренко І.Я. Явища непрямой номінації в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997. – 16 с.
 13. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований / Под ред. Б.А.Серебренникова – М.: Наука, 1977. – С. 129 –221.
 14. Українська мова. Енциклопедія / Ред.колегія.: М.В. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – К.: Укр.енциклопедія, 2000. – 752 с.
- Уфимцева А.А., Азнаурова Э.С., Кубрякова Е.С., Телия В.Н.
Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 7 – 98.